

MOHL Gergely

A KOCKÁZAT SZEREPE A KÖNYV- VIZSGÁLATBAN

A tanulmány a kockázatnak és a kockázatok felmérésének az éves beszámolók (pénzügyi kimutatások) könyvvizsgálatban betöltött szerepével foglalkozik. A modern könyvvizsgálat – belső és külső korlátainál fogva – nem létezhet a vizsgált vállalkozás üzleti kockázatainak felmérése nélkül. Olyannyira igaz ez, hogy a szakma alapvető szabályait lefektető nemzeti és nemzetközi standardok is kötelező jelleggel előírják az ügyfelek üzleti kockázatainak megismerését. Mindez nem öncélú tevékenység, hanem éppen ez jelenti a könyvvizsgálat kiinduló magját: a kockázatbecslés – a tervezés részeként – az audit végrehajtásának alapja, és egyben vezérfonala. A szerző először bemutatja a könyvvizsgálat és a kockázat kapcsolatának alapvonásait, azt, hogy miként jelenik meg egyáltalán a kockázat problémája a könyvvizsgálatban. Ezt követően a különféle kockázatalapú megközelítéseket tárgyalja, majd néhány főbb elem kiragadásával ábrázolja a kockázatkonceptió beágyazódását a szakmai szabályozásba. Végül – mintegy az elmélet tesztjeként – bemutatja a kockázatmodell gyakorlati alkalmazásának néhány aspektusát.

Kulcsszavak: számvitel, könyvvizsgálat, kockázat, kockázatbecslés

A tanulmány a kockázatnak és a kockázatok felmérésének az éves beszámolók (pénzügyi kimutatások) könyvvizsgálatban betöltött szerepével foglalkozik. A modern könyvvizsgálat – belső és külső korlátainál fogva – nem létezhet a vizsgált vállalkozás üzleti kockázatainak felmérése nélkül. Mindez nem öncélú tevékenység, hanem éppen ez jelenti a könyvvizsgálat kiinduló magját: a kockázatbecslés – a tervezés részeként – az audit végrehajtásának alapja, és egyben vezérfonala. Munkám három fő részre tagolódik. Először bemutatom a könyvvizsgálat és a kockázat kapcsolatának alapvonásait, azt, hogy miként jelenik meg egyáltalán a kockázat problémája a könyvvizsgálatban. Ezt követően a különféle kockázatalapú megközelítéseket tárgyalom, majd néhány főbb elem kiragadásával mutatom be a kockázatkonceptió beágyazódását a szakmai szabályozásba. Végül – mintegy az elmélet tesztjeként – főként USA-beli empirikus kutatások eredményein keresztül bemutatom a kockázatmodell gyakorlati alkalmazásának néhány aspektusát. A tanulmány következtetése az, hogy bár a könyvvizsgálat kockázatalapú modelljei számos gyengeséggel küzdenek, még mindig ezek eredményezik a leginkább hatékony és gazdaságos, magas minőséggel bíró auditokat.

A kockázat szerepe a könyvvizsgálatban

Könyvvizsgálati, vagy ahhoz hasonló tevékenységet több ezer év óta végeznek. A modern, napjainkra is jellemző könyvvizsgálat kialakulásának gyökerei a XIX. század közepéig nyúlnak vissza, amikor az angol cégtörvény (Companies Act of 1855-56) lehetővé tette a részvénytársaságok tulajdonosainak, hogy független könyvvizsgálót bízzanak meg a számviteli nyilvántartások áttekintésével (King et al., 2003).¹ Előfordult az is, hogy a megbízók hitelezők voltak, akik közvetlenül a könyvvizsgálónak fizettek² (Flesher et al., 2005).

Kialakulásától kezdve módszertani értelemben is nagy utat tett meg a könyvvizsgálói szakma Európában és az Amerikai Egyesült Államokban egyaránt: a könyvelés tételes (számszaki) ellenőrzése és a csalások felderítése helyett a középpontba a beszámoló egyes elemeinek vizsgálata került – kezdetben a mérlegé, később egyre hangsúlyosabb módon az eredménykimutatásé is (Lee et al., 2008).

Korán felismerték tehát, hogy egy jól felépített és működtetett számviteli rendszer – ha áttételesen is – fontos szerepet játszik az erőforrások hatékony allokációjában. Ennek a funkciónak az ellátása azonban nem

lehetséges anélkül, hogy a számviteli adatok hitelességét ne biztosítanák (Bell et al., 1997).

Ma már a könyvvizsgálat elsődleges célja bevalottan a felhasználók (stakeholders) pénzügyi kimutatások iránti bizalmának növelése (ISA 200.). Tágabb értelemben véve a klasszikus megbízó-ügynök problémával állunk szemben, ahol „...az információs aszimmetria és a kölcsönös bizalmatlanság következtében a megbízók próbálják ügynökeik teljesítményét valamilyen objektíven mérhető jellemzőhöz hozzárendelni” (Kaliczka et al., 2010). A modern vállalkozásokra és a könyvvizsgálatra értelmezve az előbbieket: a megbízók a tulajdonosok, az ügynökök a menedzsment tagjai, a mérés „eszközei” pedig a könyvvizsgálók, azzal, hogy a mérés tárgyát – a számviteli beszámolót – hitelesítik.

Barkman (1977) szerint a hitelesség (*credibility*) két formában jelenik meg a könyvvizsgálat folyamatában: egyrészt a könyvvizsgáló az elvégzett eljárások révén először maga próbál az egyes beszámolóbeli állítások hitelességéről meggyőződni. Másfelől a kibocsátott vélemény hitelesíti a beszámolót a külső felek számára.

A hitelesség és ezáltal a bizonyosság biztosítását a könyvvizsgáló az általa kibocsátott jelentésben megfogalmazott véleménye révén érheti el, annak kijelentésével, hogy a megvizsgált pénzügyi kimutatásokat minden lényeges szempontból a vonatkozó pénzügyi beszámolási keretelvekkel összhangban készítették-e el (ISA 200/3. bek.). *Ne feledjük ugyanakkor, hogy a beszámoló elkészítése a mindenkori vezetés, a menedzsment feladata, aminek következtében természetesen a végső felelősséget is a menedzsment viseli annak tartalmáért.*

Elméletileg tehát a könyvvizsgálat felfogható egy hipotézisvizsgálatként is, amelyben a null hipotézis szerint a beszámoló megfelel az előírásoknak, az ellenhipotézis szerint viszont nem. Így a könyvvizsgálónak két lehetősége van: elfogadja a beszámolót (hitelesítő záradékkal látja el jelentését) vagy elutasítja azt³. Mivel mindkét döntés adott esetben hibásnak bizonyulhat utólag, és a hiba meglehetősen „drága”,⁴ ezért a könyvvizsgálónak véleményét alá kell támasztania (Kinney, 1975).

A könyvvizsgálói vélemény megalapozásához *kelő bizonyosságot* kell szereznie a könyvvizsgálónak arról, hogy a pénzügyi kimutatások nem tartalmaznak akár csalásból, akár véletlen hibából eredő lényeges hibás állítást. A hangsúly a kelő bizonyosságon van: ez magas (de nem abszolút!) fokú bizonyosságot jelent, amit akkor szerezhet meg a könyvvizsgáló, ha elfogadhatóan alacsony szintre csökkentette a *könyvvizsgálói kockázatot* (ISA 200/5. bek.). „Kel-

lő”, „magas”, „elfogadható”, „alacsony”: mind-mind nehezen megfogható kvalitatív jellemző, melyek kivétel nélkül a könyvvizsgálat kockázat fogalmához kapcsolódnak.

Napjaink könyvvizsgálatában a könyvvizsgálói kockázat mérésének központi jelentősége van: a releváns nemzetközi (és nemzeti) könyvvizsgálói standardok kivétel nélkül mind kockázatalapú könyvvizsgálatot követelnek meg, ugyanakkor a témához kötődő kategóriák – mint imént is láttuk – meglehetősen puhák, a kockázatomérés (illetve -becslés) módszerei kidolgozatlanok és javarészt nem számszerűsítettek. Itt némi ellentmondást fedezhetünk fel, hiszen a meglehetősen tág határok között mozgó kockázatoság egy olyan szakma velejárója, ahol egyébként a lehető legobjektívabb mérésre és az elérhető legnagyobb precizitásra törekvés a cél. Amint azt a nemzetközi könyvvizsgálói standardok is elismerik: *„A kockázatok becslése az ebből a célból szükséges információk megszerzésére szolgáló könyvvizsgálói eljárásokon és a könyvvizsgálat során megszerzett bizonyítékokon alapul. A kockázatok becslése szakmai megítélés kérdése, nem pedig pontosan mérhető kérdés.”* (ISA 200/A32. bekezdés.) Nem feledhetjük azt sem, hogy a modern könyvvizsgálat egyben üzleti tevékenység is, s ebből a szempontból sem közömbösek a tevékenység kockázati tényezői.

Adott tehát egy társadalmi szempontból kiemelkedően fontos, ugyanakkor kockázatos szakma, ahol a kockázatok felmérésének és kontrollálásának központi szerepe van. Hogy ez utóbbi tevékenységek miképpen épülnek be ténylegesen a könyvvizsgálat folyamatába, az nagyban múlik az alkalmazott könyvvizsgálói megközelítésen. Ennek lehetséges változataira térek ki a következőkben.

Kockázatalapú könyvvizsgálói megközelítések

A könyvvizsgálónak a könyvvizsgálói vélemény kialakítását célzó munkája döntően a könyvvizsgálói bizonyítékok megszerzéséből és értékeléséből áll. Bell és szerzőtársai a modern könyvvizsgálat folyamatát bizonyítékvezérelt, rekurzív, bizonyosság-alapú kockázatbecslésként jellemezték (*recursive process of evidence-driven belief-based risk assessment*), melynek eredményeképpen a könyvvizsgáló további bizonyítékokhoz jut, ezzel pedig a feltárási kockázatát kelően alacsony szintre csökkentheti (Bell et al., 2005).

A bizonyítékok megszerzésének vezérlő elve (azaz miről és mennyit?) és konkrét módja (vagyis milyen típusú eljárásokkal?) az alkalmazott *könyvvizsgálói megközelítés* függvénye.

Pine (2008) négy alapvetően különböző auditmegközelítést említ:

- 1) az alapvető vizsgálati eljárásokon alapuló megközelítést (*substantive procedures approach*),
- 2) a mérlegmegközelítést (*balance sheet approach*),
- 3) a rendszeralapú megközelítést (*systems-based approach*) és
- 4) a kockázatalapú megközelítést (*risk-based approach*).

Az alapvető eljárásokon alapuló eljárás nagyszámú tranzakciót vizsgál külön kijelölt fókuszterület nélkül. A mérlegmegközelítés a mérleg ellenőrzésére koncentrál, abból kiindulva, hogy ha a mérlegértékek helyesek, az eredménynek is annak kell lennie. A rendszeralapú megközelítés esetében a hangsúlyt a belső kontrollok ellenőrzése kapja, és csak azokon a területeken végeznek további alapvető vizsgálati eljárásokat, ahol ezek nem megfelelőek.

A kockázatalapú megközelítés alapvető fontosságú a könyvvizsgálat folyamatának szempontjából. Életre hívójának az auditált gazdálkodók méretének roppant növekedését tekinthetjük, amely az összes tranzakció ellenőrzését lehetetlenné teszi mind a munka-, mind az anyagi ráfordítások szempontjából (Jones, 2009). Ez a megközelítés azonban több módszert takarhat és takar a valóságban! A problémakört az 1. ábrában foglalom össze.

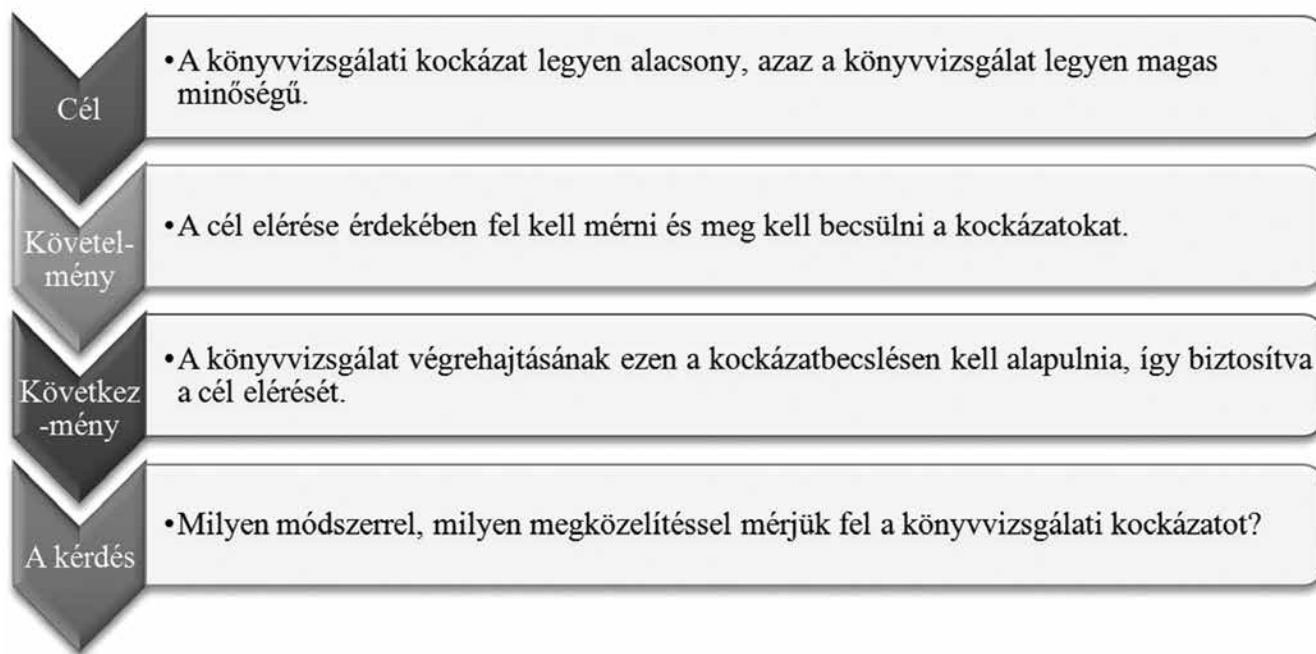
A kérdés tehát az, hogy milyen módszerrel, milyen megközelítéssel mérjük fel a könyvvizsgálati kockázatot, hogy aztán azt végül alacsonyan tarthassuk. Mivel több módszer is rendelkezésre áll, az ezeket felhasználó megközelítések mindegyike felruházható a kockázatalapú megközelítés névvel.

Sajnos a szakirodalom sem egységes a ténylegesen alkalmazott megközelítések elnevezését és tartalmát illetően, amint arra Peecher és szerzőtársai is kitérnek (Peecher et al., 2007). Egyes szerzők üzletikockázatalapú könyvvizsgálatnak tekintenek minden módszert, amely magában foglalja az ügyfél üzleti stratégiájának és/vagy üzleti kockázatainak felmérését a könyvvizsgálati kockázat becslése és a könyvvizsgálat tervezése céljából. Mások akkor tekintik ilyennek az alkalmazott könyvvizsgálati megközelítést, ha az ügyfél üzleti kockázatainak figyelembevétele részét képezi a bizonyítékszerzési folyamatnak. Ez utóbbi magában foglalhat akár egy holisztikus stratégiai szemléletet, de akár egy tranzakció-alapú megközelítést is (Schultz et al., 2010).

Az ellentmondás, véleményem szerint, feloldható, hogyha különbséget teszünk két, egyébként szorosan összefüggő fogalom között, mégpedig a könyvvizsgáló könyvvizsgálati kockázata és az ügyfél üzleti kockázata között. Kétségtelen ugyanis, hogy *az ügyfél üzleti (stratégiai) kockázatai leképződnek a beszámolóban, és egyben a könyvvizsgáló kockázatává is válnak*. Ilyenformán valóban igaz, hogy minden megközelítés, ami a könyvvizsgálat lefolytatását a könyvvizsgálati

1. ábra

A kockázatalapú megközelítés egyszerűsített logikai sémája

kockázat köré szervezi, az (könyvvizsgálati) kockázat-alapúnak tekinthető. Ezen belül pedig minden eljárás-mód, ami a kockázatok feltárását az ügyfél üzleti kockázatainak megismerésére alapozza, az egyben (üzleti) kockázatalapú is.

Mi sem bizonyítja az eddigieket jobban, minthogy a könyvvizsgálati kockázat fogalma a szabályozásban már a 70-es évek végére, a 80-as évek elejére gyakorlatilag elnyerte mai tartalmát, beleértve ebbe a kockázat felmérésének követelményét is. Ellenben az ügyfél üzleti, sőt még inkább stratégiai kockázatainak alapuló megközelítés egyik fajtájának, a stratégiai rendszerek auditjának (Strategic-Systems Auditing; SSA) kialakulása például csak a 90-es évek közepére tehető (Peecher et al., 2007).⁵

A jelenleg hatályos ISA 200. és 315. témaszámú standardok előírják a könyvvizsgálóknak, hogy a könyvvizsgálatuk egyfajta top-down elvű üzletikockázat-alapú megközelítésen nyugaladjék. Ehhez először fel kell mérniük és dokumentálniuk kell ügyfelük üzleti folyamatait, majd elemezniük kell a stratégiai kockázatokot (vagyis az üzleti kockázatokot⁶). Meg kell fontolniuk, hogy ezek a kockázatok hogyan jelenhetnek meg a tranzakciók szintjén és a beszámolóban (O'Donnell et al., 2005). Végül ennek megfelelően kell megtervezni és végrehajtani a könyvvizsgálatot. Mindez olyannyira így van, hogy az ISA 315. az ügyfél működésének megértését, stratégiájának elemzését, könyvvizsgálati bizonyítékként kezeli, és egyben a további bizonyítékok értelmezési keretének is tartja (Peecher et al., 2007). A módszer végső célja a standardok szerint is az, hogy a könyvvizsgálati kockázatot elfogadhatóan alacsony szintre csökkentsék. Ennek érdekében az erőforrásokat azokra a területekre koncentrálják, amelyek a leginkább kitettek az üzleti kockázatoknak.

A kockázat a könyvvizsgálati standardok rendszerében

A következőkben az IAASB (International Auditing and Assurance Standards Board) által kibocsátott nemzetközi könyvvizsgálati standardokban jelenleg megtalálható kockázati modellt mutatom be röviden, a főbb pontok felvillantásával.

A nemzetközi könyvvizsgálati standardok előírják a könyvvizsgáló számára, hogy a könyvvizsgálat tervezése és végrehajtása során azonosítsa és becsülje meg az akár csalásból, akár hibából eredő lényeges hibás állítás kockázatait a gazdálkodó egység és környezetének megismerése alapján, a gazdálkodó egység belső kontrollját is beleértve (ISA 200/7. bek.). Fontos kitétel ugyanakkor, hogy a kockázatbecslési eljárások ön-

magukban még nem képeznek elegendő és megfelelő könyvvizsgálati bizonyítékot, amely alapján a könyvvizsgáló véleményt mondhatna (ISA 315/5. bek.)

A nemzetközi könyvvizsgálati standardok fogalomrendszerében a könyvvizsgálati kockázat „az a kockázat, hogy a könyvvizsgáló nem megfelelő véleményt ad, amikor a pénzügyi kimutatások lényeges hibás állítás tartalmazzanak. A könyvvizsgálati kockázat a lényeges hibás állítás kockázatainak és a feltárási kockázatnak a függvénye” (ISA 200/13. bekezdés c. pont).

A standard tudatosan kizárja a könyvvizsgálati kockázat fogalmából az ún. másodfajú hibát, vagyis azt a lehetőséget, hogy a könyvvizsgáló minősítést tartalmazó jelentést adjon ki olyan pénzügyi kimutatásokról, amelyek egyébként mentesek a lényeges hibás állításoktól, és megfelelnek a vonatkozó beszámolási szabályoknak. Az indok egyszerű: a standardalkotó az ilyen hibák valószínűségét igen csekélynek tekinti.⁷ Hasonlóan nem része a könyvvizsgálati kockázat fogalmának a könyvvizsgáló (vagy könyvvizsgáló társaság) megbízási kockázata (engagement risk), mely olyan tényezőkből áll össze, mint például a potenciális peres ügyekből származó veszteség, a kedvezőtlen nyilvánosság vagy a pénzügyi kimutatások könyvvizsgálatával kapcsolatban felmerülő egyéb események (ISA 200/A33. bek.).

A lényeges hibás állítás kockázata

A kockázatalapú könyvvizsgálat és az előzőek szerinti szűkebb értelmű könyvvizsgálati kockázat közötti kapcsolatot a lényeges hibás állítás (LHÁ) kockázata jelenti.

A lényeges hibás állítás kockázata „az a kockázat, hogy a pénzügyi kimutatások a könyvvizsgálat előtt lényeges hibás állítást tartalmazzanak. Ez az állítások szintjén a következő két komponensből tevődik össze:

- (i) Eredendő kockázat – egy ügyletcsoportra, számlaegyenlegre vagy közzétételre vonatkozó állítás hibás állításnak való kitettsége, amely hibás állítás lényeges lehet akár önmagában, akár egyéb hibás állításokkal együttesen, bármely kapcsolódó kontroll mérlegelése előtt.” (ISA 200/13. bekezdés n. pont.)

Az eredendő kockázat az egyes állítások hibával szembeni kitettségét mutatja. Ez bizonyos állításoknál jellemzően nagyobb lehet. Ilyenek például a bonyolult számítások vagy jelentős becslési bizonytalanságnak kitett számviteli becslések. Eredendő kockázatok azonban nemcsak magából a számviteli beszámolásból eredhetnek: az üzleti kockázatok eredményező külső körülmények szintén hatással lehetnek rá⁸ (ISA 200/A38. bek.).

(ii) „Ellenőrzési kockázat – az a kockázat, hogy egy olyan hibás állítást, amely egy ügyletsoporra, számlaegyenlegre vagy közzétételre vonatkozó állításban felmerülhetett, és amely lényeges lehetett akár önmagában, akár egyéb hibás állításokkal együttesen, a gazdálkodó egység belső kontrollja nem fog időben megelőzni vagy feltárni és helyesbíteni” (ISA 200/13. bekezdés n. pont.)

Az ellenőrzési kockázat kapcsán meg kell említeni azt a helytelen magyar gyakorlatot is, mely ezt a kockázati összetevőt a belső ellenőrzés (*internal audit*) kockázataként azonosította a korábbiakban. Itt ennél többről van szó: a belső kontrollok (*internal control*) kockázatáról. Az előbbi az utóbbinak csak részét képezi (Bordáné, 2008). A belső kontrollok esetében számolni kell az eredendő korlátokkal, azzal, hogy a belső kontrollok sem képesek maradéktalanul kiszűrni a hibákat. Vagyis az ellenőrzési kockázat – csakúgy, mint a könyvvizsgálati kockázat egésze – nem csökkenthető nullára, azaz nem érhető el abszolút bizonyosság itt sem (ISA 200/A39. bek.).⁹

A LHÁ kockázatai már a könyvvizsgálót megelőzően, attól függetlenül léteznek, így a könyvvizsgálónak – legalábbis rövid távon – nincs lehetősége azt befolyásolni. Ezek a kockázatok ráadásul két szinten állhatnak fenn: a pénzügyi kimutatások, illetve az ügyletsoportokra, számlaegyenlegekre és közzétételekre vonatkozó állítások szintjén (ISA 200/A34. bek.). Az átfogó lényeges hibás állítás kockázatai a pénzügyi kimutatások egészét – és ezáltal potenciálisan sok állítást – érintenek. A LHÁ kockázatainak felmérése az állítások szintjén a további könyvvizsgálati munka kiindulópontja: ez alapján határozzák meg a későbbi eljárások jellegét, ütemezését és terjedelmét (ISA 200/A36. bek.). Valójában tehát ettől válik kockázatalapúvá a könyvvizsgáló szakmai megítélésére bízva a standardalkotó.

A standardok nem írják elő az eredendő és az ellenőrzési kockázat külön meghatározását sem, hanem mindössze a LHÁ kockázatainak kombinált felmérését. Ennek ellenére az elkülönített meghatározás választható, mint ahogyan a felmérés mikéntje (számszerűsített vagy csak kvalitatív becslés) is a könyvvizsgáló szakmai megítélésének tárgya (ISA 200/40. bek.).

A feltárási kockázat

Az előbbieket mellett ugyanakkor a könyvvizsgálati kockázatnak van egy, a könyvvizsgálótól függő összetevője is, mégpedig a *feltárási kockázat*, azaz annak kockázata, hogy „a könyvvizsgáló által a könyvvizsgálati kockázat elfogadhatóan alacsony szintre történő csökkentése érdekében végrehajtott eljárások nem fog-

nak feltárni egy meglévő hibás állítást, amely lényeges lehet akár önmagában, akár egyéb hibás állításokkal együttesen” (ISA 200/13. bekezdés e. pont).

A könyvvizsgáló rövid távon csak a feltárási kockázatot képes befolyásolni az általa elvégzett könyvvizsgálati eljárások és az ezekből származó bizonyítékokból levonható következtetések révén. Így a feltárási kockázat a könyvvizsgálati eljárások hatékonyságának és könyvvizsgáló általi alkalmazásuknak a függvénye. Ebből következően a feltárási kockázatnak része, hogy a könyvvizsgáló esetleg nem megfelelő könyvvizsgálati eljárást választ, hibásan alkalmaz egy megfelelő könyvvizsgálati eljárást vagy hibásan értelmezi a könyvvizsgálati eredményeket (ISA 200/A43. bek.).

Tekintettel arra, hogy a könyvvizsgáló adott mértékű könyvvizsgálati kockázatot hajlandó csak felvállalni, és a LHÁ kockázata számára adottságként jelenik meg, ezért a feltárási kockázat elfogadható szintje fordított arányban fog állni az állítás szintjén fennálló LHÁ becsült kockázataival. Minél nagyobbak tehát a LHÁ becsült kockázatai, annál kisebb az a feltárási kockázat, amely még elfogadható. Ez kihatással van természetesen a begyűjtendő bizonyítékok mennyiségére és minőségére is (ISA 200/A42. bek.).

A bizonyítékok szerepe

A begyűjtött bizonyítékok kulcsfontosságúak a könyvvizsgálati kockázat kérdésköre szempontjából. A standardok „*elegendő*” és „*megfelelő*” bizonyítékot írnak elő mennyiségi, illetve minőségi kritériumként, ugyanakkor végső soron ezt a kérdést is a könyvvizsgáló szakmai megítélésére bízják (ISA 200/A31. bek.), néhány főbb irányvonal lefektetése mellett. Ezek:

- minél magasabbak a becsült kockázatok, valószínűleg annál több könyvvizsgálati bizonyítékot kell beszerezni,
- minél jobb a bizonyítékok minősége, annál kevesebb követelendő meg,
- nincs átváltás (*trade-off*) a bizonyítékok mennyisége és minősége között, értsd: a nagyszámú bizonyíték nem feltétlenül ellensúlyozza a rossz minőséget (ISA 200/A29. bek.),
- a könyvvizsgálati bizonyítékoknak relevánsnak és megbízhatónak kell lenniük. Ezen tulajdonságaik a forrásuk, jellegük és a megszerzés egyedi körülményeinek függvényei (ISA 200/A30. bek.).

Azaz a könyvvizsgálati bizonyítékok mennyisége egyfelől a LHÁ (becsült) kockázatának és ugyanezen bizonyítékok minőségének függvénye, míg a minőségi követelmények esetében a forrásuk és a jellegük a döntő tényező.

A könyvvizsgálat eredendő korlátai miatt azonban a feltárási kockázatot csak csökkenteni lehet, megszüntetni nem. Ennek megfelelően bizonyos szintű feltárási kockázat mindig létezni fog (ISA 200/A44. bek.).

A könyvvizsgálat eredendő korlátai

Nem elvárás, de nem is lehetséges a kockázatot nulla csökkenti a könyvvizsgálatok esetében. Emiatt nem lehetséges abszolút bizonyosságot sem szerezni arra vonatkozóan, hogy a pénzügyi kimutatások nem tartalmaznak csalásból vagy hibából eredő lényeges hibás állítást. A standardok ezt a jelenséget a könyvvizsgálat eredendő korlátaira vezetik vissza. Az abszolút bizonyosság hiánya azt is implikálja, hogy a legtöbb könyvvizsgálati bizonyíték csak meggyőzőnek, és nem pedig bizonyító erejűnek tekinthető.

A könyvvizsgálat eredendő korlátainak forrásaként a következőket azonosítja a standardalkotó:

- a pénzügyi beszámolás jellege,
- a könyvvizsgálati eljárások jellege és
- annak szükségessége, hogy a könyvvizsgálatot ésszerű időkereten belül és ésszerű költségek mellett hajtsák végre (ISA 200/A45. bek.).

A pénzügyi kimutatások elkészítése során a gazdálkodó ügyvezetése számos megítéléssel él. A pénzügyi kimutatások sok tétele szubjektív döntésekkel – sokszor becslésekkel, és így bizonytalansággal jár. A szubjektív elem megjelenése okán óhatatlan, hogy nem feltétlenül létezik egyetlen helyes megoldás. Ez a probléma nem oldható fel további könyvvizsgálati eljárások alkalmazásával sem (ISA 200/A46. bek.).

A könyvvizsgálati eljárások jellege egyszerre állítja jogi és gyakorlati korlátokat a könyvvizsgáló bizonyítékszerzése elé. Egyrészt az ügyfélnek lehetősége van az információk visszatartására (bizonytalan a teljesség), továbbá a gondosan kivitelezett (dokumentált) csalások szintén rontanak a bizonyítékszerzés hatékonyságán.¹⁰ Ugyanakkor a könyvvizsgáló nem hatóság, tehát nem is viselkedhet akként: nincs lehetősége pl. „házkutatásra” és egyéb nyomozati jellegű cselekményekre, jóllehet ezek nagyban növelhetnék a bizonyosságot (ISA 200/A47. bek.).

A könyvvizsgálat eredendő korlátainak vizsgálatakor attól sem tekinthetünk el, hogy a könyvvizsgálat alapvetően üzleti tevékenység is, nem csak szakmai (vagy kissé emelkedettebben fogalmazva: hivatás).¹¹ Ugyanakkor a nehézség, idő vagy költség önmagában még nem megfelelő hivatkozási alap ahhoz, hogy a könyvvizsgáló megelégedjen nem meggyőző könyvvizsgálati bizonyítékokkal. Nem tagadható persze az sem, hogy az információ relevanciája, és ezáltal érté-

ke az idő múlásával csökken, így egyensúlyt kell találni az információ megbízhatósága és költsége között a könyvvizsgálat során is. Továbbá a szakmai és az üzleti racionalitás is azt kívánja meg a könyvvizsgálótól, hogy ésszerű időn belül, ésszerű költségek mellett mondjon véleményt az auditált pénzügyi kimutatásokról. Ebbe nem fér bele a végletekig hajtott szakmai szkepticizmus, azaz nem várható el, hogy „*foglalkozzanak minden olyan információval, amely létezik, vagy hogy kimerítően végére járjanak minden ügynek abból a feltételezésből kiindulva, hogy minden információ hibás vagy csalásból eredő mindaddig, amíg az ellenkezőjét be nem bizonyítják*” (ISA 200/A48. bek.). Ugyanez implikálja a tesztek, a mintavételezés alkalmazását is, melyek ismét csak kockázatokat hordoznak.

Az előbbieket miatt tehát elkerülhetetlenül fennáll a lehetősége annak, hogy a vizsgált pénzügyi kimutatásokban néhány lényeges hibás állítást nem tár fel a könyvvizsgáló, még akkor sem, ha egyébként a standardokkal összhangban járt el. De éppen ezért a lényeges hibás állítás(ok) későbbi felfedezése önmagában még nem jelzi azt, hogy nem sikerült a standardokkal összhangban lévő könyvvizsgálatot végezni.

Jelentős kockázati tényezők a standardok rendszerében

A standardok azt is megkövetelik az auditortól, hogy a kockázatbecslés részeként határozza meg, vajon a felismert kockázatok bármelyike jelentős kockázat-e. Jelentősnek tekinthető egy kockázat, ha magas a hiba bekövetkezési valószínűsége és lényeges a hiba hatása (Eilifsen et al., 2010).

Ennek megítélése során a kockázathoz kapcsolódó azonosított kontrollok hatásait figyelmen kívül kell hagyni (ISA 315/27. bek.). Ebből egyértelmű, hogy a jelentős kockázatok az eredendő kockázat részét képezik, és a standardok a jelentőség megítélését függetlenítik a kontrollkockázatoktól.

A „megítélés” kifejezés használata itt sem véletlen, hiszen ez is, mint oly sok minden a könyvvizsgálati folyamat során, a szakmai megítélés tárgyát kell, hogy képezze.¹² És bár a standardok ehhez a döntéshez nem sok támpontot adnak, néhány feltétlenül mérlegelendő tényezőt azért beazonosítanak a döntéshez.

Így a könyvvizsgálónak mindenképpen meg kell fontolnia, hogy

- az azonosított kockázat csalási kockázat-e,
- azt, hogy a kockázat jelentős közelmúltbeli eseményekhez kapcsolódik-e,
- milyen mértékű az érintett ügyletek összetettsége,

- a kockázat magában foglal-e kapcsolt felekkel folytatott jelentős ügyleteket,
- a szubjektivitás milyen mértékben van jelen, különösen, ha ez széles körű értékelési bizonytalansággal is együtt jár, valamint
- azt, hogy a kockázat magában foglal-e a szokásos üzletmeneten kívül eső vagy egyéb okból szokatlan jelentős ügyleteket (ISA 315/28 és A119–A123. bek.).

Ebből a listából két tételt emelek ki: a csalásokat és a szubjektivitást hordozó tételeket (hangsúlyosan ilyenek pl. a becslések).

A standardok leszögezik, hogy a csalásból eredő lényeges hibás állítás fel nem tárásának kockázata mindig nagyobb, mint a hibából eredő lényeges hibás állítások fel nem tárásának kockázata. Ez azért van így, mert a csalást általában megpróbálják leplezni, amely megnehezíti a felderítését (ISA 240/6. bek.). Éppen ezért a könyvvizsgálónak a csalásból eredő lényeges hibás állítás becsült kockázatait jelentős kockázatként kell kezelnie (ISA 240/27).

A becslések kapcsán a standard megjegyzi, hogy a könyvvizsgálónak értékelnie kell a számviteli becsüléshez társuló becslésből fakadó bizonytalanság mértékét, és meg kell ítélnie, hogy hordoznak-e jelentős kockázatokat a nagyfokú becslési bizonytalansággal bíró tételek (ISA 540/10–11. bek.). Az óvatosság mindenképpen indokolt, mivel a számviteli becslés pénzügyi kimutatásokban megjelenített összege nem feltétlenül jelzi a kapcsolódó becslési bizonytalanságot. Ugyanis egy látszólag lényegtelen számviteli becslés is magában hordozhatja a lényeges hiba lehetőségét a bizonytalanság következtében (ISA 540/A48. bek.).

A könyvvizsgálati kockázatok modelljének működése a gyakorlatban

Az előzőekben röviden bemutattam, hogy a könyvvizsgálati kockázatok modellje, illetve a kockázatbecslés miként jelenik meg az elmélet és a szabályozás szintjén. A szakirodalom meglehetősen bőszéges betekintést nyújt a modell gyakorlati működésébe is. A következőkben néhány kiemelt téma köré csoportosítva tárgyalom az empirikus kutatások eredményeit.

Kockázatkomponensek becslése és függetlensége

Daniel egy kísérletében (Daniel, 1988) azt vizsgálta 33 könyvvizsgáló bevonásával, hogy a vevői követelésekkel¹³ kapcsolatos kockázatokat miként bontják le a kockázati modell szerinti komponensekre. Majd ezt felhasználva azt tanulmányozta, hogyan kombinálják

ezeket az elemeket a könyvvizsgálati kockázat becslése érdekében. A kísérlet során a résztvevőknek meg kellett becsülniük az eredendő és a kontrollkockázatot, valamint a feltárási kockázat komponenseit (adatok tesztelésének kockázata és analitikus elemző eljárások kockázata), illetve magát a könyvvizsgálati kockázatot egy 5 fokozatú skálán és százalékos formában is. Ezt követően a szerző kiszámolta az egyes komponensekből származó modell szerinti kockázatértékeket, és azt találta, hogy ezek jelentősen eltérnek *lefelé* az auditorok becsléseitől. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a szakemberek nem használják a szakmai szervezetek (USA, Kanada) által meghatározott formulákat. Ugyanakkor a tesztalanyok több mint fele (18-an) 5%-osra becsülték a végső könyvvizsgálati kockázatot.¹⁴ Ennek számos lehetséges okát látja a szerző: ez az érték a kockázatnak valójában csak egy kívánt szintje, vagy a könyvvizsgálókat alkalmazó cégek még ezt az értéket fogadják el maximális kockázatként, vagy egyszerűen csak annyiszor látták a szakirodalomban ezt előfordulni a tesztalanyok, hogy önkéntelenül adták meg végeredményként.

Dusenbury és szerzőtársai (Dusenbury et al., 2000) részben a kockázati modellt ért korábbi kritikák hatására azt vizsgálták, hogy a könyvvizsgálók munkájuk során vajon egymástól függetlenül becslik-e meg a kockázati tényezőket. Kísérletükben az egyik Big6¹⁵ társaság hatvanhét könyvvizsgálója vett részt. Feladatuk az eredendő, a kontroll- és az analitikus eljárások kockázatának becslése volt, kétszeri alkalommal. Először egy kezdő információhalmaz alapján, majd a kontrollok tesztelési eredményeinek ismeretében. Az elvégzett kísérlet során úgy találták, hogy az egyes komponensek becslése között erős függőség van. Azt tapasztalták, hogy az eredendő kockázat becslése jelentősen befolyásolja a kontrollkockázat becslését, az pedig az elemző eljárások kockázatának becslését. Ugyanakkor nem találtak statisztikailag szignifikáns kapcsolatot az eredendő kockázat és az elemző eljárások kockázatának becslése között. Ezt azzal magyarázzák, hogy az eredendő kockázat hatásai már eleve beépültek a kontrollkockázatba, így annak már nem volt további érzékelhető hatása az elemző eljárások kockázatára.

Ezt megelőzően Waller (1993) szintén az eredendő és kontrollkockázatok becslését kutatta – meglepő eredményekkel. Munkájának kiinduló felvetése szerint lehetséges, hogy a könyvvizsgálók nem szigorúan a standardok előírásai szerint járnak el az eredendő és a kontrollkockázat becslése során. Szerinte a gyakorlatban ez a két becslés a következő kérdésre adandó válaszként jelenik meg: az ügyfélre és belső kontrolljaira vonatkozó előzetes tudás és információk alapján, mennyi a valószínűsége egy lényeges hibás állítás elő-

fordulásának a kontrollok alkalmazását megelőzően, és ha ténylegesen hiba van a kimutatásokban, akkor mennyi a kockázata annak, hogy a kontrollok eredménytelenek bizonyulnak? Formálisan ugyanez:

$$(1) P_K(M \cap -C) = P_K(M) \cdot P_K(-C|M),$$

ahol:

P: valószínűséget jelöl,

K: a könyvvizsgáló tudása,

M: a hibás állítás előfordulásának esete,

-C: a hiba kontrollok általi fel nem tárásának esete.

Waller szerint ez a megközelítés tudásalapú függést (*knowledge-based dependence*) alakíthat ki a könyvvizsgáló eredendő és kontrollkockázati becslései között, amely függés az előzetes ismeretekből eredhet. Waller hipotézise szerint tehát kapcsolat van a két kockázatbecslés között, melynek irányára vonatkozóan az előzetes szakirodalom ellentétes jóslatokkal szolgál (pl. Cushing – Loebbecke, 1983, illetve Graham, 1985). További három hipotézist is tesztelt munkájában, melyek közül kettő különösen releváns jelen témája szempontjából. Ezek:

- a könyvvizsgálók eredendő és kontrollkockázati becslése könyvvizsgálati állításonként eltérő az egyes vagyonelemek esetében, illetve
- pozitív kapcsolat van a könyvvizsgálók eredendő kockázat becslése és a feltárt hibák aránya között¹⁶. Ezt a szerző az $R(M \cap -C \cap D)$ formában definiálja.

A kutatás során az egyesült államokbeli KPMG 385 megbízását¹⁷ vizsgálta kérdőíves módszerrel. Az eredményekből az látszik, hogy az eredendő és a kontrollkockázat becslése között a várakozásokkal ellentétben nincs számottevő kapcsolat. Igaz, a szerző ezt az eredményt annak tudja be, hogy az esetek döntő többségében a kontrollkockázatot 1-nek vették, mivel a vizsgálatok során nem kívántak a belső kontrollokra támaszkodni. Így még mindig megmarad a lehetősége annak, hogy a kapcsolat létezik akkor, ha a kontrollkockázatot nem 1-nek veszik. Waller ennek kapcsán megjegyzi még, hogy ez a fajta eljárás – bár megfelel a standardok előírásainak – felveti azt a kérdést, hogy vajon a kockázatbecslés feladata a könyvvizsgáló cselekedeteinek megerősítése vagy annak irányítása-e. Úgy látszik, ebben az esetben az előbbiről van szó, ami különös annak fényében, hogy egyébként a kockázatbecslésre mint tervezési eszközre tekintünk.

A vizsgálatokból az is kiderült, hogy a kockázatbecslések nem térnek el egymástól állításonként az egyes vagyonelemek esetében, azaz a kockázatbecslés nem állítás szinten zajlik. Szintén nem nyert egyértel-

mű megerősítést az a hipotézis sem, hogy pozitív kapcsolat lenne az eredendő kockázat becsült mértéke és a feltárt hibák aránya között.

Üzletikockázat-alapú megközelítések

Schultz és szerzőtársai (Schultz et al., 2010) azt vizsgálták, hogy a könyvvizsgálók által alkalmazott megközelítések mennyiben segítik elő az ügyfél üzleti kockázatainak figyelembevételét a könyvvizsgálati kockázat becslésekor. Kutatásuk során 93 könyvvizsgáló bevonásával a tranzakciós megközelítést (*Transaction-Focused Approach; TFA*) és a stratégiai rendszerek megközelítését (*Strategic-Systems Auditing; SSA*) hasonlították össze. Kutatásuk hipotézise szerint azok a könyvvizsgálók, akik a stratégiai megközelítés alkalmazására vannak kiképezve, és akik ennek a modellnek megfelelően strukturált adatok alapján dolgoznak, azok közvetlenül beépítik az üzleti kockázatra vonatkozó becslésüket a lényeges hibás állítások kockázatának becslésébe. Mivel a hipotézis két előfeltételt is megfogalmaz (képzettség és adatstruktúra), összesen négy csoportot vizsgáltak, a 2. ábra szerint.

2. ábra

Schultz et al. (2010) kontrollcsoportjai

A kísérlet során arra a kérdésre keresték a választ, hogy a könyvvizsgálók előzetes kockázatbecslésüket mennyiben módosítják újabb TFA vagy SSA szerint strukturált információk fényében. Végül hipotézisük megerősítést nyert, mivel a négy vizsgált csoportból csak annál történt jelentős módosulás a lényeges hibás állítás mértékének becslésében, amely csoport az SSA alkalmazására volt kiképezve, és ennek a megközelítésnek megfelelően is jutott további információkhoz.

A stratégiai rendszerek megközelítés számos előnyös vonással bír ugyan, de nem árt tisztában lenni azzal, hogy ez a modell is rendelkezik bizonyos előnytelen tulajdonságokkal. Ezek egyikét vizsgálta O'Donell és Schultz (2005). Kutatásuknál abból indultak ki, hogy azok a könyvvizsgálók, akik ezt a megközelítést alkalmazzák munkájuk során, holisztikus képet alkotnak maguknak az ügyfélről. Azonban a pszichológia területéről ismert az ún. halo jelenség vagy halo effektus (*halo effect*). Ennek lényege, hogy amikor egy másik személyről előzetes átfogó benyomásokat szerzünk, akkor a később megszerzett részletes információkat igyekszik az ember az előzetes összképpel összhangban értékelni. Különösen erős ez a hatás abban az esetben, ha komplex értékelésről van szó (Murphy et al., 1993). Ha például az előzetes benyomásunk valakivel szemben összességében pozitív, akkor később a részletes megismerése során feltárt negatív tulajdonságokat megpróbáljuk elnyomni, lekicsinyelni, az előzetes véleményünkkel összhangban lévő pozitív tulajdonságokat pedig kidomborítani, felnagyítani. O'Donellék azt vizsgálták, hogy ezek a megfigyelések érvényesek-e a könyvvizsgálat területén is, jelesül azon könyvvizsgálók esetében, akik az SSA alkalmazása miatt holisztikus alapon ítélik meg a stratégiai kockázatokat. Kutatásuk keretében két hipotézist teszteltek az egyik Big4 társaságnál dolgozó könyvvizsgálók segítségével¹⁸:

- 1) Azok a könyvvizsgálók, akik a részletes vizsgálatok elvégzése előtt átfogóan is vizsgálják a stratégiai kockázatokat, az „inkonzisztens ingadozások”¹⁹ hatására kisebb mértékben változtatnak a számlaszintű kockázatbecslésen, mint azok a könyvvizsgálók, akik nem vizsgálják átfogóan a stratégiai kockázatokat.
- 2) A stratégiai kockázat becslése pozitívan korrelál a hibás állítások kockázatának becslésével azon számlák esetében, melyek „inkonzisztens ingadozásokat” mutatnak.

Az elvégzett kísérletek alapján mindkét hipotézist elfogadták. Az első esetben beigazolódott, hogy az előzetesen kialakított átfogó benyomások torzítják az összképpel inkonzisztens tényezők érzékelését. Vagyis a stratégiai szemléletű könyvvizsgálatot folytatók kevésbé voltak hajlandók az összképbe nem illő tényezők hatására változtatni a lényeges hibás állítások kockázatának becslésén, mint azok a könyvvizsgálók, akik nem ezzel a szemlélettel végezték el a kísérletben előírt feladatot. Azt figyelték meg a vizsgálatok során, hogy ha az auditor alacsony stratégiai (üzleti) kockázatot becsült, akkor a számlaszintű kockázatot is alacsonyabba

becsülte, még akkor is, ha egyébként a stratégiai kockázatból elvileg semmilyen következtetést nem lehetett levonni az adott számla kockázataira nézve. A második hipotézis tesztelésekor a résztvevő könyvvizsgálók a kísérlet szerint felsőbb szintről kapott stratégiai kockázatbecsléssel dolgoztak, feladatuk már csak a számlaszintű kockázatok becslése volt. A halo hatás itt is egyértelműen megfigyelhető volt. Azok, akik alacsony/magas becsült stratégiai kockázatból kellett, hogy kiinduljanak, maguk is alacsonyabba/magasabba becsülték a számlaszintű kockázatokat, még akkor is, ha azok egyenlege inkonzisztens ingadozásokat mutatott. Megfigyelhető volt tehát, hogy a stratégiai kockázat becslés hatására megváltozik a könyvvizsgáló váratlan ingadozások iránti toleranciaszintje. Az eredmények ellenére ugyanakkor a szerzők siettek leszögezni, hogy semmiképpen sem az SSA használata ellen vannak, hanem épp ellenkezőleg: ezzel kívánják felhívni a figyelmet, hogy még ez az egyébként általuk alkalmasnak vélt modell is további fejlesztésekre szorul bizonyos tekintetben.

Kockázatok és a könyvvizsgálat végrehajtása

Houston és szerzőtársai (1999) azt elemezték harmincnégy Big5-nél működő auditpartner bevonásával, hogy a könyvvizsgálati kockázat standardokban foglalt modellje mennyire alkalmas a könyvvizsgálók viselkedésének (a könyvvizsgálat tényleges lebonyolításának) előrejelzésére.²⁰ Vizsgálatuk során arra jutottak, hogy a könyvvizsgálati kockázat modelljének magyarázó ereje erősen függ a feltételezett hibás állítás okától. Abban az esetben, ha a tévedésből származó hibának van nagyobb esélye, a modell megfelelő magyarázó erővel bír, míg a könyvvizsgáló üzleti kockázatának nincs további magyarázó ereje. Ellenben, ha csalás gyanúja merül fel, az üzleti kockázat modellje dominál a könyvvizsgálati kockázat felett. A szerzők ebből azt a következtetést vonták le, hogy az üzleti kockázat modellje olyan tényezőket is figyelembe vesz, melyeket a könyvvizsgálati kockázat standard modellje nem.²¹ Ezen megállapításaik egybevágnak Shibano (1990) véleményével a standard szerinti kockázatmodell alkalmazhatóságáról. A kockázat elemeinek változtatásával a csalás hatásait nem tudják a könyvvizsgálók hatékonyan kezelni, mivel ebben az esetben olyan potenciális költségek merülnek fel, melyek nem köthetőek a fel nem tárt LHÁ-k valószínűségéhez. Ez alapján Cushingra és Loebbeckere (1983) is hivatkozva megállapítják, hogy a standardok szerinti kockázati modell kiegészítésre szorulna.

Ehelyütt ismét hangsúlyozni kívánom, hogy a kockázatbecslés a könyvvizsgálatban nem tekinthető öncélú tevékenységnek, és különösen nem valamiféle

dokumentációs kényszerből vagy a „minőségellenőr kedvéért” kell azt elvégezni. Amint azt a szakmai standardok is leszögezik, a kockázatok felmérésének célja a hatékony és hatásos könyvvizsgálat megtervezése, illetve a könyvvizsgálat utólagos értékelése során is felhasználhatóak a kockázatbecslés eredményei. Ezért bátran állítható, hogy Bedard (1989), valamint Mock és Wright (1993, 1999)²² a kockázatbecslés központi kérdését boncolgatták, amikor azt vizsgálták, hogy a standardok előírásainak megfelelően elvégzett kockázatbecslésnek vajon ténylegesen van-e hatása a könyvvizsgálat tervezésére és végrehajtására. Eredményeik bizonyos értelemben lehangolóak.

Bedard (1989) három Big8 közé tartozó társaság 54 megbízásának vizsgálata alapján úgy találta, hogy a könyvvizsgálók a könyvvizsgálati eljárások terjedelmét csökkentik abban az esetben, ha a korábbi évek eredményei kedvezőek voltak az adott ügyfélnél, és változatlanul hagyják abban az esetben, ha korábban hibákat tártak fel az adott területen. A szerző ezt a jelenséget az auditpiacon (USA, 1989) megfigyelhető erős piaci versenynek tulajdonította.

Mock és Wright (1993) 159 auditmegbízást²³ vizsgált meg egy Big6 közé tartozó cégnél az 1985–86-os időszakra vonatkozóan – a vevők és a szállítók területére fókuszálva. A kutatás során nem találtak erős kapcsolatot az elvégzett tesztek jellege és a becsült kockázatok szintje között. Ezzel szemben az elvégzett vizsgálatok terjedelme és egyes kockázati tényezők (elsősorban a korábbi időszakokban feltárt hibák száma) között találtak összefüggést. Azt is kutatták, hogy vajon a kockázatok változásait mennyiben követik az auditprogramok változásai. Tapasztalataik szerint sem az eljárások terjedelme, sem azok jellege nem mutatott erős korrelációt a kockázatok változásával.

1999-es kutatásuk során (Mock et al., 1999) ugyanekhez a céghez tértek vissza, és 160 elemű mintán²⁴ ugyanezen kérdésekre keresték a választ, ezúttal a vevő követelésekre koncentrálnak. Eredményeik nagyrészt egybevágóak az előző kutatásával, ugyanakkor bizonyos tényezők esetében pozitív eltéréseket is tapasztaltak. Továbbra is úgy látják, hogy a kockázatbecslések egy-egy ügyfélnél csak nagyon kismértékben változnak az időszakok során, az auditprogramok 99%-a (1993: 95%) pedig azonos minden ügyfél esetében. Igen laza kapcsolat fedezhető csak fel a becsült kockázatok szintje és a munkaprogramok terjedelme és jellege között. Azt is megfigyelték mindkét alkalommal, hogy a vizsgálatok terjedelme nagyban függ az előző évi vizsgálati tervtől, és kismértékben ugyan, de a könyvvizsgálók reagálnak a kockázatok változására az elvégzett tesztek jellegének megválasztásával.

A szerzők szerint mindezen az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a könyvvizsgálók a társaságuknál már meglévő metodológia szerint kénytelenek eljárni, így nem sok tere marad a vizsgálati tervek változtatásának. Másrészt ezek a „kész csomagok” az esetek nagy részében az ügyfelek széles körénél beváltak, nincs ok változtatni rajtuk.

Végezetül Low (2004) kutatási eredményeire térek ki, aki a könyvvizsgálók iparági specializációjának hatását vizsgálta a kockázatbecslésre. Vizsgálati alanya 98, az egyik Big5 társaságnál dolgozó audit senior volt, akiknek egy hitelintézettel kapcsolatos esettanulmány két változatát (alacsony, illetve magas kockázatú) kellett megoldaniuk. A résztvevők közül harminchatan ezen a területen tevékenykedtek a mindennapokban is, a többiek nem. Az esettanulmány-változatok tesztalanyokhoz rendelése véletlenszerűen történt. A szerző az eredmények alapján megállapította, hogy a való életben is az adott területen működő auditorok jobban meg tudták különböztetni a két esetet a kockázat szempontjából (pontosabb is volt a kockázatbecslésük), továbbá a készen kapott auditprogramokon is többet változtattak, mint a nem iparági társaik. Ráadásul változtatásai az eljárások és a megbízást végrehajtó csapat összetételében jóval kockázatterzékenyebbek voltak, mint a más területen működőké.²⁵

Következtetések

Az előbbieken megkíséreltem a könyvvizsgálati kockázat fogalmához kapcsolódó jelentősebb elméleteket és a szakmai szabályozást bemutatni, valamint a témába vágó empirikus kutatások némelyikét felvillantani. Az alábbiakban néhány főbb következtetést fogalmazok meg a tárgyalt téma kapcsán.

Először is: már maga a téma is meglepetéssel szolgálhat a könyvvizsgálatot többé-kevésbé kívülről néző szemlélők – legyenek bár gyakorló cégvezetők vagy elméleti közgazdászok – számára: az egyébként objektívításra és precizításra törekvő *könyvvizsgálói szakma csak meglehetősen puha, kvalitatív kategóriákkal próbálja kezelni a kockázatokat*, legalábbis ami a szakmai szabályozást illeti.

De még így is elmondható, hogy *az üzletkockázat-alapú megközelítések általában a leghatékonyabbnak tartott módjai* annak, hogy a könyvvizsgálati kockázat szintje kellően alacsony maradjon, az audit minősége eközben pedig a lehető legmagasabb legyen. E tekintetben konszenzus mutatkozik a gyakorló könyvvizsgálók és a szabályozó között.

Ennek ellenére a releváns szakirodalom tanulmányozása során hamar feltűnik, hogy nemigen született

olyan szakmai vagy tudományos igényű cikk e témában az elmúlt három évtizedben, amely ne azt a következtetést vonná le, vagy meg ne említenék benne, hogy *a jelenlegi – standardok szerinti – kockázatkoncepció számos hiányossággal bír, és itt volna már az ideje egy átfogó kockázatmodell megalkotásának*. Ez azonban máig (2012) nem történt meg.

A standardok szerinti kockázatmodell *gyakorlati alkalmazásának empirikus kutatásai* így is számos következtetéssel szolgálnak:

- 1) A könyvvizsgálók közül messze nem mindenki alkalmazza a modellt, vagy nem megfelelően alkalmazza.
- 2) A kockázat egyes elemeit nem mindig kezelik egymástól élesen elválasztva, függetlenül – jóllehet a standard szerinti modell mögötti matematikai formula ezt indokolná. Más kutatások ugyanakkor ennek ellentmondó eredményre jutottak.
- 3) A könyvvizsgáló munkáját – mint majd minden emberi tevékenységet, amely értékítéletre épül – is fenyegeti a halo jelenség.
- 4) A jelenlegi modell elsősorban a (nem szándékolt) tévedésekből eredő kockázatok kezelésére alkalmas, míg a csalásokból eredő kockázatok esetében kevésbé hatékony eszköz az auditor kezében.
- 5) A kockázatmodell gyakorlati alkalmazása meglehetősen rugalmatlan – nem reagálnak a kockázatok változásaira. A modell viselkedésbefolyásoló hatása pedig sokszor csekély – gyenge a kapcsolat a(z) előzetesen) becsült kockázatok és az e becsülésre épülő könyvvizsgálat lefolytatása között. Ugyanakkor a releváns szakmai tapasztalatnak fontos szerepe van a tényleges alkalmazásnál: jelentősen növeli a hatékonyságot.

Ennyi ellenvetés és kritika után zárógondolatként álljon itt Box és Draper egy 1987-es munkájából való idézet, mellyel magam is egyetértek: *„Végső soron minden modell hibás, de néhány közülük hasznos.”*²⁶ Kétségtelenül ez a helyzet a könyvvizsgálati kockázatmodelljével is: számos ponton tökéletlen, de a gyakorlati életben, úgy tűnik, többé-kevésbé hasznosítható, s jelenleg nincs jobb eszköz a kezünkben.

Lábjegyzet

¹ Az USA-ba például „vonattal érkezett meg” a független könyvvizsgálat intézménye akkor, amikor a nagy észak-amerikai vasútépítésekhez európai tőkére is szükség volt, és a távoli hitelezőket, tulajdonosokat információval kellett ellátni kinnlevőségeik és befektetések megtérülésének várható alakulásáról (King T. A., 2006). Jellemző, hogy az alapítók nevét viselő Haskins & Sells könyvvizsgáló cég, az első amerikai könyvvizsgálói társaság

esetében mindkét névadó a vasúttársaságoknál dolgozott a cégalapítást megelőző évtizedekben.

- ² Ez a megbízási konstrukció inkább megfeleltethető egy mai, például felvásárlást megelőző átvilágítási megbízásnak.
- ³ Ideértve most az egyszerűség kedvéért a korlátozó záradék esetét is.
- ⁴ Ebbe beleértendő a tényleges anyagi veszteség és a szakmai hírnév csorbulása is, az egyéb súlyosabb esetekről nem is szólva. Igaz, egyes empirikus kutatások szerint (lásd például Francis, 2004) a tényleges kudarcok száma meglehetősen alacsony (<1%), bár a könyvvizsgálat minősége romlott a '90-es években.
- ⁵ A módszer kialakítását, részleteinek kidolgozását az KPMG céghez kötik (Peecher et al., 2007). Az egyik alapmű a témában Bell és társainak munkája (Bell et al., 1997).
- ⁶ Ezért is tarthatjuk ezt a megközelítést az üzleti kockázati megközelítések (business risk approach) egyik fajtájának.
- ⁷ Ez abból a szempontból valóban jogos felvetés, hogy a könyvvizsgáló nyilván nagyobb megfontoltsággal ad ki minősítést tartalmazó jelentést, mint tiszta záradékot tartalmazót. Így feltehető, hogy a másodfajú hiba előfordulására a lehető legkisebb esélyt hagyja. Annak vizsgálata, hogy ez miért van így, túlmutat a jelen tanulmány keretein, és elsősorban a könyvvizsgálat mint üzleti tevékenység elemzését igényelné.
- ⁸ Standard példaként az új technológiával gyártott termékeket említi, amelyek miatt más régebbi termékek fokozottabban ki vannak téve a felülértékelés veszélyének. De ugyanígy hatással lehet például az eredendő kockázatra, ha egy hanyatló ágazatban működő gazdálkodó kimutatásairól van szó.
- ⁹ Ide tartozik például az emberi hibák, tévedések lehetősége, vagy annak lehetősége, hogy a kontrollokat kijátsszák, felülírják.
- ¹⁰ Ennek kapcsán a standard megjegyzi, hogy: *„A könyvvizsgáló nincs kiképezve arra, és nem is elvárás vele szemben, hogy dokumentumok hitelesítéseinek szakértője legyen.”* (ISA 200/A47. bek.) Azt gondolom, hogy ennek az egy mondatnak a hangsúlyozása is nagyban hozzájárulhatna a könyvvizsgálattal szembeni elvárások helyes irányba tereléséhez. Hasonlóan kritikus területek még a kapcsolt felekkel folytatott ügyletek (létezés és teljesség tekintetében), a szabályozásnak meg nem felelés esetei és a vállalkozás folytatását veszélyeztető körülmények fennállása (ISA 200/A51. bek.).
- ¹¹ Hogy mennyire hivatás napjainkban még a számviteli (és így a könyvvizsgálói) szakma, arról megoszlanak a vélemények. Lásd például Bélyác (2008).
- ¹² Ez olyannyira így van a jelentős kockázatok esetében, hogy még a fogalom definíciója is erre épül a standardokban. Eszerint a jelentős kockázat *„a lényeges hibás állítás olyan azonosított és felmért kockázata, amely a könyvvizsgáló megítélése szerint különleges könyvvizsgálati megfontolást igényel”* (ISA 315/4. bekezdés e. pont). Tehát nyers értelmezésben: jelentős az, amit annak vél a könyvvizsgáló.
- ¹³ Nem véletlen a választás: a vevői követelések kedvelt célpontjai a könyvvizsgálati kockázattal kapcsolatos kutatásoknak, viszonylagos kockázatoságuk (és kockázatérzékenységük) ugyanakkor többnyire könnyű, utólagos tesztelhetőségük miatt.
- ¹⁴ De ez egyiküknél sem lett ennyi a komponensbecslések kombinálása alapján, egyik modell alkalmazásával sem.
- ¹⁵ Napjainkra ezen vezető könyvvizsgálati társaságok száma lecsökkent négyre, így ma már csak Big4-ként hivatkoznak rájuk. Korábban 5, 6, illetve 8 ilyen társaság volt.
- ¹⁶ Ti. ha magasabba becslik az eredendő kockázatot, ez minden más körülmény változatlansága esetén alacsonyabb feltárási kockázatot kell, hogy eredményezzen. Ez pedig kiterjedtebb vizsgálatokat jelent, ami jó eséllyel növeli a feltárási arányt.

- ¹⁷ Egészen pontosan a vevőket, szállítókat és készleteket, öt állítás tekintetében.
- ¹⁸ Az első hipotézis tesztelése 90, a másodiké 48 könyvvizsgáló bevonásával történt.
- ¹⁹ A cikk szerzői inkonzisztens ingadozásnak (*inconsistent fluctuation*) neveznek minden olyan változást az egyes főkönyvi számlák egyenlegében, mely nincs összhangban az ügyfél működéséről rendelkezésre álló egyéb információkkal.
- ²⁰ Továbbra se feledjük, hogy a könyvvizsgálati kockázat modelljére elsősorban mint tervezési eszközre tekint a szakma és a tudományos közösség egyaránt. Még akkor is, ha a kutatók néha a dolog tervezési eszköz mivoltát illetően kritikával élnek.
- ²¹ A szerzők másik hipotézisként az alkalmazott modell árazásra gyakorolt hatását vizsgálták. Eredményeik itt is egybevágóak az első hipotézis eredményeivel. Tévedés esetén a díj nem tartalmazott kockázati felárat (*risk premium*), míg feltételezett csalság esetén igen.
- ²² Természetesen számtalan más tanulmány is foglalkozik a kérdéssel. Terjedelmi okokból és különös relevanciájuk miatt ezt a három tanulmányt emeltem ki közülük, és mutatom be lényegi mondanivalójukat röviden.
- ²³ A mintában egyaránt voltak termelő és kereskedő vállalkozások.
- ²⁴ 100 termelő és 60 technológiai cég került a mintába.
- ²⁵ Igaz ugyanakkor, hogy ez nem teljesült a megbízás időbeli terjedelmének változtatásánál. Ebből arra lehet következtetni, hogy az üzleti szempontok erős befolyással bírnak a szakmai tevékenység tartalmára.
- ²⁶ Idézi: Kovács (2011), p. 349.

Felhasznált irodalom

- Barkman, A.* (1977): Within-Item Variation: A Stochastic Approach to Audit Uncertainty. *The Accounting Review*, 52. évfolyam 2. szám, április: p. 450–464.
- Bedard, J.C.* (1989): An Archival Investigation of Audit Program Planning. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 9. évfolyam, 1. szám: p. 57–71.
- Bell, T.B. – Marrs, F.O. – Solomon, I. – Thomas, H.* (1997): *Auditing Organizations Through a Strategic-Systems Lens*. Urbana, IL: KPMG & University of Illinois at Urbana-Champaign
- Bell, T.B. – Peecher, M.E. – Solomon, I.* (2005): *The 21st Century Public Company Audit*. Urbana, IL: KPMG & University of Illinois at Urbana-Champaign
- Bélyácz I.* (2008): Hivatás-e még a számviteli szakma gyakorlása? *SZAKma*, 50. évf., 12. szám: p. 494–496.
- Bordáné, M.R.* (2008): Kockázatkezelés és belsőkontroll-rendszerek – Első vonalban a társaságirányítási visszaélések elleni védelemben. *Vezetéstudomány*, 39. évfolyam, 2. szám: p. 24–37.
- Cushing, B.E. – Loebbecke, J.K.* (1983): Analytical Approaches to Audit Risk: A Survey and Analysis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 3. évfolyam, 1. szám: p. 23–41.
- Daniel, S.J.* (1988): Some Empirical Evidence about the Assessment of Audit Risk in Practice. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 7. évfolyam, 2. szám: p. 174–180.
- Dusenbury, R.B. – Reimers, J.L. – Wheeler, S.W.* (2000): The Audit Risk Model: An Empirical Test for Conditional Dependencies among Assessed Component Risks. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 19. évfolyam, 2. szám: p. 105–117.
- Eilifsen, A. – Messier Jr, W.F. – Glover, S.M. – Prawitt, D.F.* (2010): *Auditing & Assurance Services* (Second International Edition). Maidenhead: McGraw-Hill Education (UK)
- Flesher, D.L. – Previts, G.J. – Samson, W.D.* (2005): *Auditing in the United States: A Historical Perspective*. Abacus, 41. évfolyam, 1. szám: p. 21–39.
- Francis, J.R.* (2004): What do we know about audit quality? *The British Accounting Review*, 36. évfolyam, 4. szám: p. 345–368.
- Graham, L.* (1985): Audit Risk – Part I – V. *The CPA Journal*, augusztus: p. 12–21.; szeptember: p. 34–40.; október: p. 36–43.; november: p. 38–46.; december: p. 26–33.
- Houston, R.W. – Peters, M.F. – Pratt, J.H.* (1999): The Audit Risk Model, Business Risk and Audit-Planning Decisions. *The Accounting Review*, 74. évfolyam, 3. szám: p. 281–298.
- IFAC* (2009): 200. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: A független könyvvizsgáló átfogó céljai és a könyvvizgálatnak a nemzetközi könyvvizsgálati standardokkal összhangban történő végrehajtása. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- IFAC* (2009): 315. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: A lényeges hibás állítás kockázatának azonosítása és felmérése a gazdálkodó egység és környezetének megismerésén keresztül. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- IFAC* (2009): 540. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: Számviteli becslések – beleértve a valószínű értékre vonatkozó számviteli becsléseket is – és a kapcsolódó közzétételek könyvvizsgálata. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- Jones, M.* (2009): Audit Risk. *Student Accountant*, november: p. 1–4.
- Kaliczka, N. – Naffa, H.* (2010): Természetes jelzések a megbízó-ügynök koalíció jövedelmének hitelesítésében. *Vezetéstudomány*, 41. évfolyam, 4. szám: p. 45–54.
- King, D.L. – Case, C.J.* (2003): The Evolution of the United States Audit Report. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 7. évfolyam, 1. szám: p. 1–16.
- King, T.A.* (2006): *More Than a Numbers Game*. New Jersey: John Wiley & Sons
- Kinney, W.R.* (1975): A Decision-Theory Approach to the Sampling Problem in Auditing. *Journal of Accounting Research*, 13. évfolyam, 1. szám: p. 117–132.
- Kovács, E.* (2011): A kockázat mint látens fogalom. *Hitelintézeti Szemle*, 10. évfolyam, 4. szám: p. 349–358.

VEZETÉSTUDOMÁNY

- Lee, T.-H. – Ali, A.M.* (2008): The evolution of auditing: An analysis of the historical development. *Journal of Modern Accounting & Auditing*, 4. évfolyam, 12. szám: p. 1–8.
- Low, K.-Y.* (2004): The Effects of Industry Specialization on Audit Risk Assessments and Audit-Planning Decisions. *The Accounting Review*, 79. évfolyam, 1. szám: p. 201–219.
- Mock, T.J. – Wright, A.* (1993): An Explanatory Study of Auditors' Evidential Planning Judgments. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 12. évfolyam, 2. szám: p. 39–61.
- Mock, T.J. – Wright, A.M.* (1999): Are Audit Programs Risk-Adjusted? *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 18. évfolyam, 1. szám: p. 55–74.
- Murphy, K.R. – Jako, R.A. – Anhalt, R.L.* (1993): Nature and Consequences of Halo Error: a Critical Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 78. évfolyam, 2. szám: p. 218–225.
- O'Donnell, E. – Schultz Jr., J.J.* (2005): The Halo Effect in Business Risk Audits: Can Strategic Risk Assessment Bias Auditor Judgment about Accounting Details? *The Accounting Review*, 80. évf., 3. szám: p. 921–939.
- Peecher, M.E. – Schwartz, R. – Solomon, I.* (2007): It's all about audit quality: Perspectives on strategic-systems auditing. *Accounting, Organizations and Society*, 32. évfolyam, 4–5. szám: p. 463–485.
- Pine, B.* (2008): A Risk-based Approach to Auditing Financial Statements. *Student Accountant*, február: p. 42–43.
- Schultz Jr. – J.J., Bierstaker, J.L. – O'Donnell, E.* (2010): Integrating business risk into auditor judgment about the risk of material misstatement: The influence of a strategic-systems-audit approach. *Accounting, Organizations and Society*, 35. évfolyam, 2. szám: p. 238–251.
- Shibano, T.* (1990): Assessing Audit Risk from Errors and Irregularities. *Journal of Accounting Research*, 28. évfolyam, *Studies on Judgment Issues in Accounting and Auditing*: p. 110–140.
- Waller, W.S.* (1993): Auditors' Assessment of Inherent and Control Risk in Field Settings. *The Accounting Review*, 68. évfolyam, 4. szám: p. 783–803.

Cikk beérkezett: 2012. 2. hó

Lektorai vélemény alapján véglegesítve: 2012. 4. hó

E SZÁMUNK SZERZŐI

KOPFER-RÁCZ Kinga, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem; **Dr. HOFMEISTER-TÓTH Ágnes**, tanszékvezető, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem; **SAS Dóra**, közgazdász; **Dr. FARKAS Ferenc**, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem; **Dr. JARJABKA Ákos**, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem; **Dr. LÓRÁND Balázs**, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem; **BÁLINT Brigitta**, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem; **KOVÁCS Katalin**, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, projektmenedzser, Középmagyarországi Innovációs Központ; **JÁKI Erika**, tudományos segédmunkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem; **MOHL Gergely**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **MONDA Eszter**, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, a Római Klub Magyar Szervezetének titkára